

ZOOGDIEREN IN LIMBURG VÓÓR 1850

E. PELZERS, Lankforst 4668, Nijmegen

J.H. DE RIJK, Mesdagstraat 201, Amsterdam

J.B.M. THISSEN, Biogeografisch Informatie Centrum, Postbus 9201, Arnhem

Eerder verscheen er in het Natuurhistorisch Maandblad een artikel over de verspreiding van een aantal zoogdiersoorten in de tweede helft van de negentiende eeuw in Limburg (PELZERS *et al.* 1986). In aansluiting daarop zal in dit artikel het voorkomen van zoogdieren vóór 1850 worden beschreven. Voor sommige soorten ligt daarbij de nadruk op het begin van de negentiende eeuw; voor andere soorten daarentegen op een vroegere periode. Dit houdt onder meer verband met de beschikbaarheid van een belangrijke bron: het houtvestersarchief van het Vijfde Jachtdistrict¹⁾. De ligging en het wildbeheer van dit jachtdistrict worden eerst beschreven.

HET VIJFDE JACHTDISTRICT VAN DE PROVINCIE NOORD-BRABANT

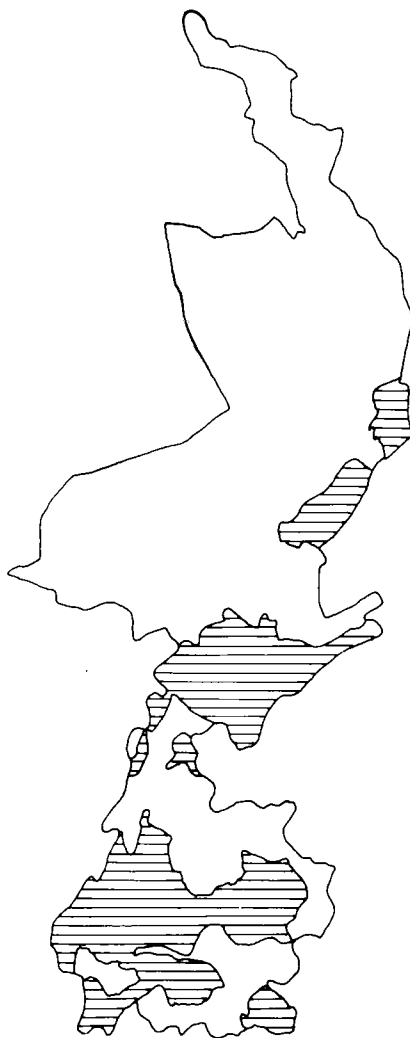
In de Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden gold in de eerste helft van de vorige eeuw de Jachtwet van 11 juli 1814 (Staatsblad 79). Deze jachtwet was door de Haagse autoriteiten ook van kracht verklaard in het zgn. Vijfde Jachtdistrict van de provincie Noord-Brabant. Dit Vijfde Jachtdistrict omvatte alle Generaliteitslanden (inclusief de Banken van St. Servaas) in Limburg van vóór 1795 (NUYENS, 1982), zie figuur 1²⁾.

De uitvoering van de Jachtwet van 1814 in het Vijfde Jachtdistrict heeft veel moeilijkheden ondervonden. De arrondissementsrechtbanken van Roermond en Maastricht lagen geregeld dwars. Zij weigerden in een aantal gevallen de Jachtwet van 1814 toe te passen op overtredingen geconstateerd in het Vijfde Jachtdistrict. De verdachten werden dan vrijgesproken of soms veroordeeld op grond van andere jachtverordeningen. Volgens de adjunct-houtvester in St. Odiliënberg liet de Roermondse rechtbank de aanklachten ook verjaren. De betrokken magistraten erkenden de geldigheid van de Jachtwet van 1814 in het Vijfde Jachtdistrict niet³⁾. De volgende passage uit een rapport van waarnemend houtvester J. Beelaerts voor koning Willem I, gedateerd 25 juni 1829, illustreert dit: "Zodra eene jagtzaak tot onderzoek voorkomt en de wet van

1814 slechts maar genoemd word, zegd den heer president (van de Maastrichtse rechtbank, red.): alwederom die wet! weg daarmee, open de deur dat den aangeklaagden vertrekt. hij is vrij!". De houtvester in Maastricht, het hoofd van het Vijfde Jachtdistrict, heeft zich voortdurend tegen deze gang van zaken verzet. Hij werd hierin gesteund door de opper-houtvester/opperjagermeester in de Noordelijke Provinciën, die zetelde in Den Haag en het oppertoezicht over de jacht- en visserijzaken had.

De Belgische bestuurders schaften in de periode 1830-1839 de Jachtwet van 1814 in de voormalige Limburgse Generaliteitslanden af en herstelden de Franse jachtwetgeving, die reeds vóór de Belgische afscheiding in de overige delen van de provincie Limburg gold. De Jachtwet van 1814 bleef alleen van kracht in de vesting Maastricht (NUYENS, 1982).

Twee jaar na de hereniging met Nederland in 1839 waarschuwde het kamerlid Michiels van Verduynen het parlement in Den Haag voor het opnieuw invoeren van de Jachtwet van 1814 in Limburg: "omtrent welke verbindbaarheid van 1815 af tot in 1830 onophoudelijke moeilijkheden en processen met de hooge Administratie der jagt en houtvesterij zijn ontstaan. Van deze moeilijkheden zijn nu alle gemeenten, met uitzondering van de stad Maastricht en de kleine gemeente St. Pieter, ontheven, en de herleving van dusdanige twistgedingen zou een treurigen indruk in de thans daarvan ontslagen gemeenten voortbrengen en de inwoners beducht maken dat de Houtvesterij de vroeger ingespannen pogingen zal hernieuwen, om, ten gevolge van de beweerdde publicatiën der wetten in 1814, haar beheer in en over die Gemeenten uit te oefenen, ja, zoo mogelijk, nog grooter en uitgebreider kracht toe te voegen".⁴⁾ Ook de Limburgse adel was tegen een eventuele herinvoering van de Jachtwet van 1814, zo blijkt uit een aan koning Willem I verzonden brief in december 1839. Pas in 1852 kreeg Limburg een jachtwet, die zou gelden in de gehele provincie.

Figuur 1. Het gebied van het Vijfde Jachtdistrict van de provincie Noord-Brabant ca. 1815-ca. 1830, geprojecteerd in de huidige Nederlandse provincie Limburg.

WILDBEHEER IN HET VIJFDE JACHTDISTRICT

In de eerste helft van de negentiende eeuw klonken plaatselijk klachten over een slechte wildstand. Zo schreef de houtvester van het Vijfde Jachtdistrict in 1816 aan de opperjagermeester van de Zuidelijke Provinciën, naar aanleiding van een verzoek om wild te leveren voor 's majesteits tafel, dat hij met veel moeite slechts 6 hazen en 4 houtsnippen kon leveren. Een volgende keer zou een nieuwe bijdrage voor de koninklijke keuken nog moeilijker zijn. Dit kwam volgens de houtvester door het jachtbeleid van de conservateur der domeinen in Luik. De houtvester meende dat de conservateur het wild in de nationale bossen door een groot getal aan jagers liet verstrooien en doden, zonder dat het vervolgens op de rechtmatige plaats terecht kwam. De adjunct-houtvester in St. Odiliënberg verklaarde in 1823 dat er door een inwoner van Montfort in één jaar tijd nog geen 3 patrijzen en 10 hazen geschoten waren. Enige decennia daarvoor, in 1781, bracht de jacht in het Land van Montfort meer op. Zo schoot men in dat jaar bij Montfort, onder meer voor de hofkeuken van de prins van Oranje, 219 patrijzen en 49 hazen.⁵⁾ Uit Ulestraten kwamen in 1828 klachten over een slechte wildstand.

In enige geschriften geeft men de stroprij de schuld van de plaatselijk geringe wildstand. Doordat de arrondissementsrechtbanken van Roermond en Maastricht de Nederlandse jachtwet in een aantal gevallen niet erkenden, nam de greep van de houtvesterij op de (illegale) jachtuitoefening af. Regelmatig spraken de houtvester in Maastricht en de adjunct-houtvester in St. Odiliënberg hun verontrusting hierover uit. In privaatieve jachtvelden, zoals van de baron De Riedezel tot Eisenbach van Stevensweert, Ohé en Laak en in het Sloensbosch (Schin op Geul) van de graaf De Hoen, werd geregeld tegen de zin van de eigenaars wild weggehaald.

Een groot aantal notabelen werd op 14 december 1829 geverbaliseerd door de marechaussee van Roermond omdat zij zonder toestemming een klopjacht op wolven en vossen hielden in de gemeente Beesel. Een veldwachter, die tevens de functie van buitengewoon jachttopziener uitoefende, deed aan deze klopjacht mee zonder jachtakte. Hij werd later als jachttopziener gesuspenderd. De houtvester constateerde in 1817 frauduleuze handelingen met wild uit de dominiale bossen.

Figuur 2. "Een beschutter die zijn haas betwist". Schilderij: G. v.d. Bruggen (Nijmegen 1811-1891 Ubbergen). Foto: Amsterdams Historisch Museum.

Veel van het daar geschoten wild kwam niet terecht bij het koninklijk hof, maar op verkoopmarkten. Zowel binnen als buiten het Vijfde Jachtdistrict joeg men op zondag, hetgeen verboden was. In Maastricht werden de jachttopzieners van de houtvesterij aanvankelijk door de plaatselijke autoriteiten tegengewerkt in de uitoefening van hun functie. De burgemeester werd echter van hogerhand hiervoor op de vingers getikt.

Het bestaan van meerdere jachtwetten in verschillende delen van Limburg heeft een aantal jachtorganisatorische zaken, als opening en sluiting van het jachtseizoen en het afgeven van jachttakten, bemoeilijkt. Het Provinciale Verslag van 1842 vermeldde dat de tweeledige jachtwetgeving in Limburg de jacht in de provincie dreigde te vernietigen.

Toch zijn er over de wildstand in Limburg uit de periode ca. 1815-ca. 1830 ook andere geluiden te horen. Procesverbalen en correspondentie in het houtvestersarchief geven de indruk dat het zeker niet altijd slecht ging met het kleinwild (patrijs, kwartel, haas) in Limburg in de eerste helft van de vorige eeuw. Ook het konijn werd vaker genoemd.

HAAS & KONIJN

De haas (fig. 2) is altijd een belangrijke jachtsoort geweest. Er zijn daarom veel

historische bronnen over deze soort beschikbaar. Daaruit blijkt dat de haas overal in Limburg voorkwam en bejaagd werd. Een afschotreeks van leden van het huis Baexem (Midden-Limburg) laat bijvoorbeeld een afschot van gemiddeld 40 hazen per jaar zien voor het midden van de zeventiende eeuw.⁶⁾ De 'Ampliantie van het Reglement op het stuck van de Jaght' voor het Staatse Overkwartier van Gelder in 1719 verbood het vangen van meer dan twee hazen per dag. De jager van de graaf van Arberg tot Elsloo schoot in 1754 een haas in het 'Elservelt'.⁷⁾ Het jagen op hazen was meestal voorbehouden aan een kleine groep van aanzienlijke personen. In de verslagen in het houtvestersarchief treffen we de soort geregeld aan als buit van stropers. Vóór 1800 waren er in Limburg enkele konijnenwaranden. Dit waren terreinen, waar de jacht op het konijn verhuurd werd. De jachtgerechtigden bejaagden zelf het overige wild in de warande. Konijnenwaranden kwamen in Nederland vooral voor in de duinen, op de Veluwe en op de Utrechtse Heuvelrug (DE RIJK, 1988). De volgende konijnenwaranden zijn voor Limburg bekend. In 1364 werd in Gulpen en Margraten een warande voor konijnen en patrijzen uitgegeven (SMIT, 1911). In het kerspel Kessel en Helden werd het de boeren in 1500 toegestaan de konijnen op de nieuwe warande aldaar uit te roeien. De konijnen brachten te veel schade toe aan de landbouw-

Figuur 3. Bunzing.
Foto: S. Broekhuizen,
R.I.N.

gronden (DROESEN, 1927). In het archief van de heerlijkheid Meerlo-Tienray ('Mijlroe') worden in 1535 konijnenwaranden genoemd.⁸⁾ In 1560 was bij Heyen (Noord-Limburg) een konijnenwarande (JANSSEN DE LIMPENS, 1965). Een verklaring uit 1711 vermeldde dat de konijnenwarande in het Borgharense Bos altijd eigendom is geweest van de Heer van Borgharen.⁹⁾ Een toponiem ('Konijnswarande' kilometerhok 52-35-53) ten oosten van Horst kan wijzen op de vroegere aanwezigheid van een warande. Deze vermeldingen tonen aan dat konijnenwaranden – en dus ook konijnen – verspreid over Limburg voorkwamen. Omdat er verder weinig bronnen over zijn, kan men aannemen dat het economisch belang van deze waranden gering was. Dat gold ook voor de overige Nederlandse waranden, die niet in de duinstreken lagen (DE RIJK, 1988). Waarschijnlijk zijn de meeste konijnenwaranden tussen 1300 en 1600 ontstaan. In de achttiende eeuw werden de meeste waranden opgeheven. Hoewel hierover geen bronnen zijn gevonden, gold dit waarschijnlijk ook voor de Limburgse waranden.

Uit de periode vóór 1800 zijn ook gegevens over het konijn beschikbaar, die niet betrekking hebben op konijnenwaranden. Leden van het huis Baexem schoten tussen 1645-1668 jaarlijks een twintigtal konijnen.¹⁰⁾ In Heythuysen en Roggel werd in 1647 een verklaring afgelegd over het jachtrecht, onder meer voor het jagen op konijnen.¹¹⁾ Een brief uit 1663 noemt konijnen in de buurt van Baarlo.¹²⁾ Ook buiten de waranden werden dus konijnen bejaagd.

In de negentiende eeuw wordt de soort vooral genoemd in verband met schade aan de landbouw.

MARTERACHTIGEN & VOS

In de Jachtwet van 1814 werd bepaald, dat op het doden van wolven, vossen, otters, wezels en bunzingen (fig. 3) een premie stond. Het valt op, dat de steenmarter, boommarter en hermelijn niet genoemd worden. De hermelijn viel in deze wet mogelijk onder het begrip 'wezel'. Pas in de Jachtwet van 1852 werden ook voor steenmarter en boommarter premies uitgelooft. Blijkbaar vond men vóór 1852 het stellen van premies op deze minder algemene soorten onnodig. De das werd gerekend onder het schadelijk gedierte, maar een premie keerde men voor deze soort niet uit. De das was voor het jachtwild niet schadelijk. Klachten van boeren over dassen klonken weinig door naar de ambtenarij. De soort wordt daarom in historische documenten in Limburg vrijwel niet genoemd.

De premies werden door de houtvester of diens ambtenaar betaald op vertoning van de kadavers, na daaraan een merkteken te hebben gegeven. Bij zoogdieren werd de neus verwijderd. Hiermee voorkwam men fraude in de vorm van het herhaaldelijk tonen van dezelfde beesten. De houtvester noteerde in maandstaten de naam en de woonplaats van de ontvanger van een premie, het aantal getoonde kadavers en het uitbetaalde bedrag. In het Maastrichtse houtvestersarchief zijn staten uit de periode december 1824 tot en met oktober 1829 bewaard gebleven. De gegevens hebben betrekking op de gemeenten, waar volgens de houtvester de Jachtwet van 1814 van kracht was. Aan de hand van de premiegegevens van 1824-1829 kunnen verspreidingskaarten van roofdieren getekend worden (fig. 4). Een probleem hierbij is, dat het wild niet altijd

bemachtigd werd in de gemeente, waar de premieontvanger woonde. Men mag er echter wel van uitgaan, dat verreweg de meeste dieren werden gevangen in de buurt van de woonplaats van de premieontvanger. De verspreiding van gemeenten, waar ontvangers van premies voor bunzingen en vossen woonden, wekt de indruk dat deze soorten in grote delen van Zuid- en Midden-Limburg voorkwamen. Hetzelfde gold in de periode 1852-1858 (PELZERS *et al.*, 1986). Ook toen was de vos de meest intensief bejaagde soort. De wezel werd minder gemeld, mogelijk omdat de vervolging minder fel was.

Klachten over de invloed van roofdieren, vooral vossen, op de kleinwildstand werden ook in het Vijfde Jachtdistrict wel eens gehoord. Soms moest de (opper)houtvester de roofdierenvervolgers wijzen op de juiste regels, waarschijnlijk ook om de premieuitgaven in de hand te houden (fig. 5). Opmerkelijk is de vergunningaanvraag van een militaire officier om met klemmen en vallen de vossen in de mijnen en gangen van de Maastrichtse fortificatiën te bestrijden. Er bestond gevaar voor ondergraving.

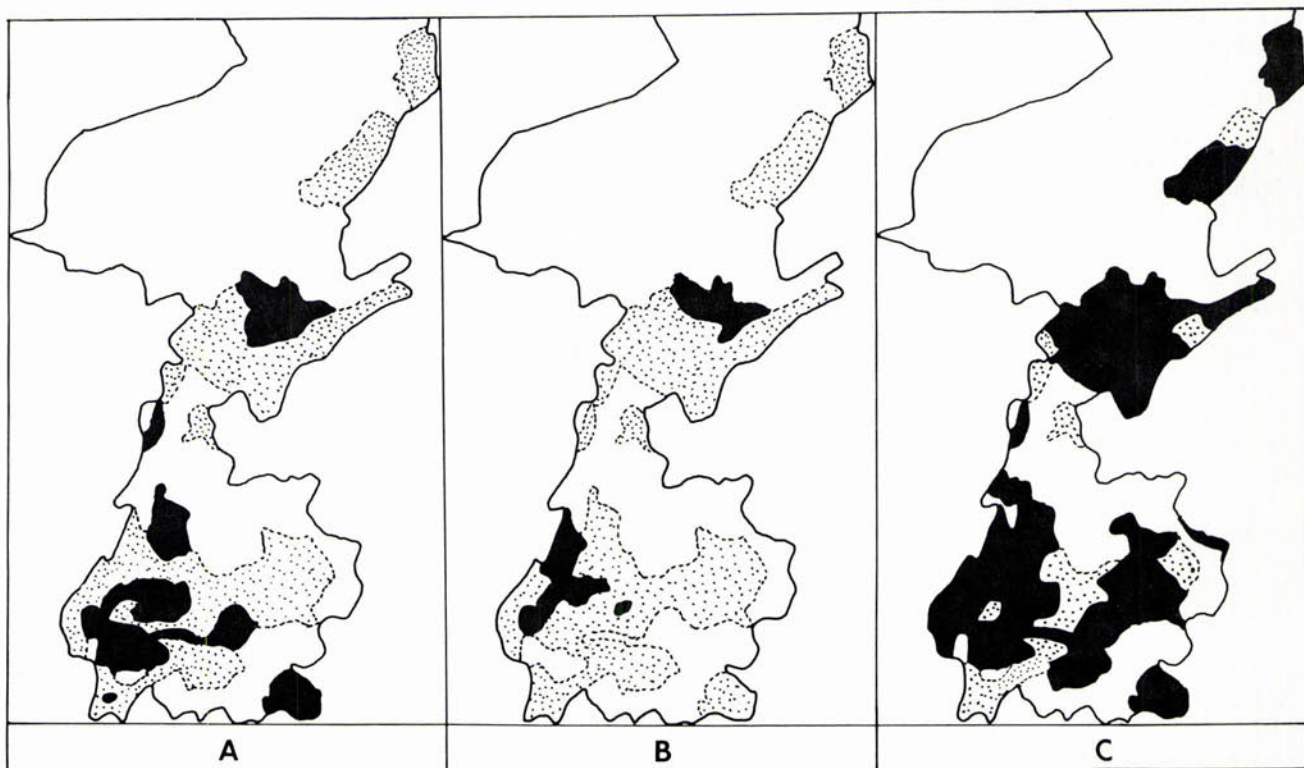
Degenen, die in de betreffende periode premies voor otters genoten, woonden in Bunde (februari en maart 1826), Maastricht (maart 1826) en Wylre (februari 1825). Volgens een procesverbaal werd op 18 juli 1828 in Meerssen een otter geschoten.

In de premiestaten staan geen gegevens over wolven.

WOLF

Wolven kwamen vanouds in Limburg voor. Bronnen uit de zestiende eeuw wijzen daar al op. De meeste gegevens betreffen de achttiende eeuw en de eerste decennia van de negentiende eeuw. Wolven, zo blijkt, kwamen vrijwel steeds voor, maar de aantallen waren meestal niet groot. De situatie met betrekking tot het voorkomen van de wolf in Limburg past daarmee in het algemene beeld voor Nederland (DE RIJK, 1985).

Over het doden van grootvee, met name paarden, zijn diverse Limburgse bronnen beschikbaar. Deze betreffen onder meer maatregelen om de gedupeerde eigenaar te helpen. Daarvoor waren verschillende methoden in gebruik. In Horst had het gemeentebestuur besloten om boeren van wie een paard of veulen was gedood of verwond, financieel te ondersteunen.

Figuur 4. Zwart: "Gemeenten in Midden- en Zuid-Limburg, waar ontvangers van premies voor dode bunzingen (A), wezels (B) en vossen (C) woonden tussen 1824-1829". Gestippeld: "Vijfde Jachtdistrict". Voor toelichting zie tekst. Kaart C werd aangevuld met een kloppacht in Beesel (1826) en de aanwezigheid van vossenkuilen in Rimburg (1824).

Van 1736 tot 1746 werd daar voor drie paarden en twee veulens een vergoeding verleend. Over één paard wordt vermeld, dat het "door den wolf int broeck is nider geruckt ende doodt gebeeten". Van een veulen wordt vermeld dat het "door den wolf op het brouck is gebeten en beschadicht" (VOERT, 1949). In andere plaatsen slooten boeren een onderlinge verzekering af. Dit is voor de achttiende eeuw onder meer uit Beesel bekend (GERAEDTS, 1981). Berichten over het prederen van klein- en grootvee door wolven in de negentiende eeuw komen uit het Rijk van Nijmegen, Midden-Limburg en de omgeving van Vaals (PELZERS, 1987; SCHRIJNEMAKERS, 1988).¹³ In Midden-Limburg werden in 1810/1811 een tiental kinderen door wolven gedood. Over de diverse grote wolfsjachten, die in Limburg werden gehouden, zijn weinig nadere gegevens bekend. Een uitzondering vormen de jachten van 1808 en 1810/1811 in het gebied van Roermond, die door GERAEDTS (1983) en SCHRIJNEMAKERS (1988) zijn beschreven. Wat daaraan vooral opvalt, is dat deze wolvenjachten zo groots en weinig effectief waren. Het verdwijnen, of beter de uitroeiing van de wolf, is voor Limburg een geleidelijk proces geweest, dat zich over meer dan een halve eeuw heeft uit-

gestrekt. Het aantal waarnemingen in de achttiende eeuw is nog groot, al valt daaruit weinig af te leiden over de omvang van de wolvenpopulaties. De vermeldingen zijn wel verspreid over heel Limburg en betreffen sporadisch de waarneming van een groep wolven. In de eerste helft van de achttiende eeuw zijn er nog diverse vermeldingen van gevangen jonge wolven o.a. te Helden in 1732 en 1734 (ANONYMUS, 1898). Uit latere periode lijken dergelijke vermeldingen schaarser. Gegevens van welpen en subadulte wolven in de eerste decennia van de negentiende eeuw zijn o.a. bekend uit

de omgeving van Elmpt en het departement van de Roer (SCHRIJNEMAKERS, 1988).

Een waarneming van een wolf wekte meestal veel consternatie. Na 1800 zijn er in Limburg nog verschillende wolven gezien of gedood. De waarnemingen tussen 1800 en 1830 concentreren zich in het Rijk van Nijmegen, in Midden-Limburg en in Zuidoost-Limburg (GERAEDTS, 1981, 1983; PELZERS, 1987; SCHRIJNEMAKERS, 1988).¹⁴ Het ging hierbij vaak om één, soms om meerdere wolven. In september 1810 liepen schattingen van een wolvengroep in Midden-Limburg uiteen van

De fungerende HOUTVESTER in het 5e jacht-district van noord-Brabant,

Ontwaard hebbende, dat nopens het dooden van vossen de wet van 11 july 1814 niet naauwkeurig wordt nagekomen, en deswege de orders van het departement der Opper-Houtvestery, hebbende ingewonnen,

Maakt by deze bekend:

Dat het dooden van schadelijk-gedierde op eigen of gehuurden grond regt geeft, ook in gesloten jacht-ryd, op de premien by artikel 46 der wet bepaald, terwyl in de publieke-jagt dit zonder speciaal consent is verboden.

Dat vossen-strikken niet mogen gesteld worden, zonder speciale vergunning van Zyne Excellentie den Heere Opper Houtvester; zoo dat niet alleen in dit en het voorgaande geval de premien zullen gewygerd worden, maar daarenboven tegen overtredingen van dien aard zal worden gewaakt.

Maastricht, den 3 february 1825.

De Fung. Houtvester voornoemd,
C. DE BROUCKERE.

Figuur 5. Publieke mededeling van de Maastrichtse houtvesterij over schadelijke dieren en vossenstrikken. (Bron: *Journal de la province de Limbourg*, no. 30, Vendredi, 4 Fevrier 1825. R.A.L., P.A. 12434)

maximaal 12 tot 15 à 20 (SCHRIJNEMAKERS, 1988). Na 1815 wordt de wolf in Limburg een minder gewone verschijning.

In de Roerstreek vertoonde zich in 1817 en 1826 een wolf. In 1817 was er vermoedelijk zelfs sprake van een aanval op een kind. Negen jaren later mislukte een achtervolging; het dier ontkwam in het Montforterbroek. Beide meldingen waren afkomstig van de adjunct-houtvester in St. Odiliënberg, ridder Van den Broeck.

Houtvester De Borchgrave kreeg, volgens een brief van 25 januari 1818, van verschillende zijden aanwijzingen, "dat zich op verscheidene punten van mijn distrikt wolven hebben vertoond". De aanwijzingen waren afkomstig van de gouverneur, de marechaussee en de jachtopziener in het arrondissement Roermond. Reeds in december 1817 waren er berichten over deze roofdieren uit Vaals gekomen. Bij Gulpen (bos de Dikkenberg) signaleerde men op 3 februari 1818 twee wolven. Een vierjarig mannelijk exemplaar van 41 kg werd geschoten, het tweede exemplaar ontsnapte. Houtvester De Borchgrave schreef op 25 februari 1818 aan de burgemeester van Vaals dat hij door de Limburgse gouverneur was ingelicht over de aanwezigheid van enige wolven in de gemeente Vaals. De houtvester had een jachtopziener naar de betreffende plaats gestuurd om polshoogte te nemen, maar deze had geen sporen van wolven geconstateerd. De houtvester vroeg de burgemeester om nadere gegevens. Tevens merkte de houtvester over een mogelijke wolvenjacht op: "Indien de Jagt alleen zoude ten oogmerk hebben, om de vossen uit te roeijen dan kooft het mij in allen gevallen verkieselijker voor, om daar toe aan eenige weinige personen, welke zulks zouden mogen verkiezen, bijzondere permissien te verlenen".¹⁵⁾ Misbruik van wolvenjacht werd dus niet uitgesloten.

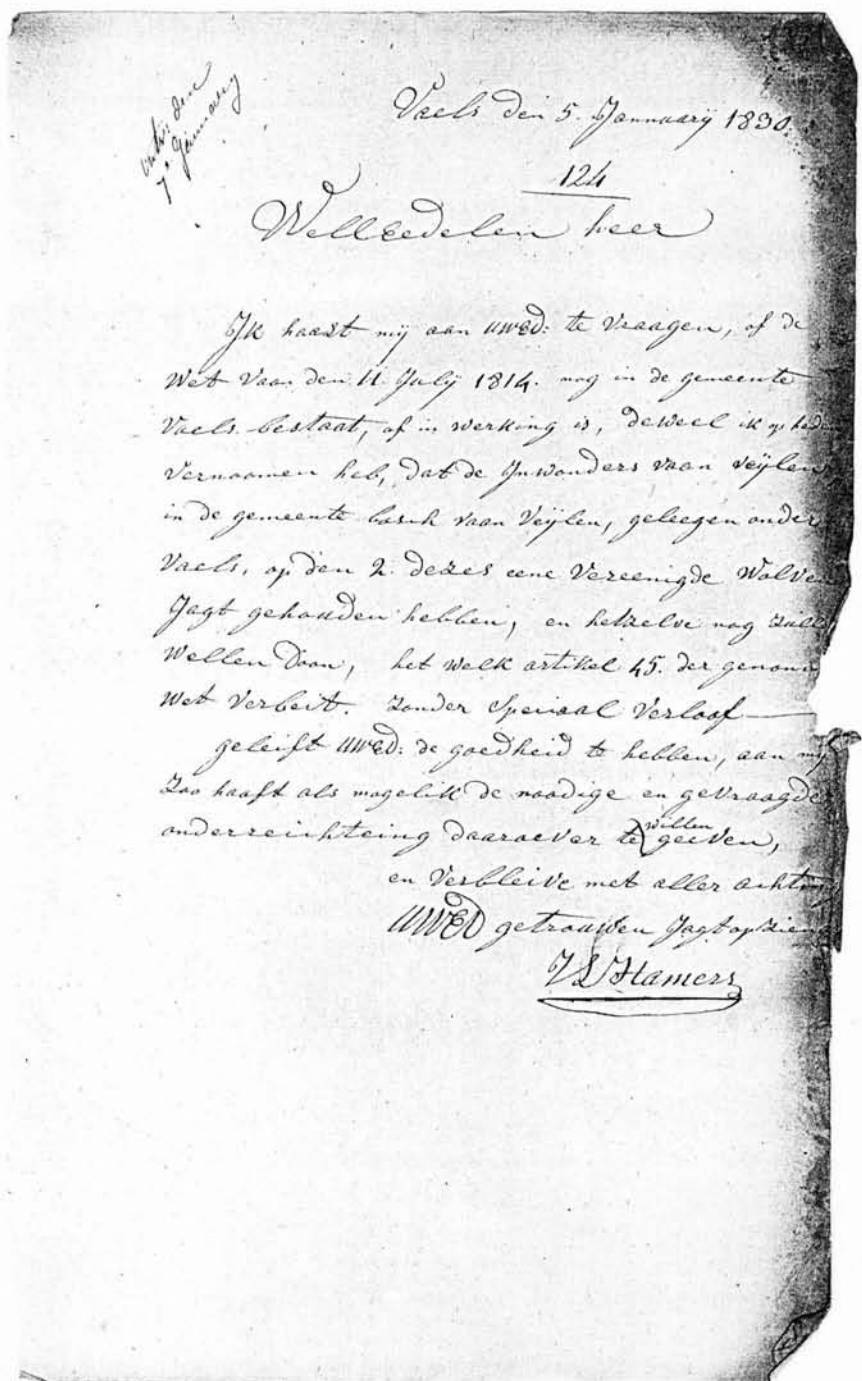
Voor het district Hasselt, gelegen op de linker Maasoever, werd begin 1830 nog een machtiging verleend tot het houden van verenigde jachten op wolven en wilde zwijnen.¹⁶⁾

Eén der laatste bekende bronnen over wolven in Limburg betreft een brief van de waarnemend houtvester Beelaerts, gedateerd 21 januari 1830. De waarnemend houtvester gaf de burgemeester van Vaals voorlopig toestemming tot het houden van een "behoorlijk ingerichte vereenigde wolvejagt" omdat "eenen wolf bespeurd in het Bosch nabij deze plaats en om dezen ambtenaar in staat te stellen van zulk

gevaarlijk wild dier weldra te doen verdwijnen". Over het resultaat van deze jacht is niets bekend. Al eerder, op 5 januari 1830 had jachtopziener Hamers aan de houtvester bericht, dat drie dagen tevoren inwoners van Vijlen in het gemeentebos van deze plaats een verenigde wolvenjacht hadden gehouden¹⁷⁾, zie figuur 6.

Over de laatste wolf in Nederland valt

weinig met zekerheid te zeggen. Meldingen van geschoten of gevangen wolven bij Helvoirt (NBr.) in 1890/91 en bij Schinveld in 1869 worden als onjuist beschouwd (CREMERS, 1928; IJSSE-LING & SCHEYGROND, 1943). Late meldingen van wolven voor de streken, die de provincie Limburg omringen, zijn samengebracht in tabel I. Volgens DE RIJK (1985) beschouwt men de wolf, die in

Figuur 6. Brief van jachtopziener Hamers aan de houtvester, dd. 5 januari 1830, over een wolvenjacht bij Vijlen. (Bron: R.A.L., P.A., 12419)

1845 bij Schinveld werd geschoten, meestal als de laatste van Nederland. Dezelfde opvatting vindt men bijv. bij BOSCH (1974). Het verhaal over de laatste wolf in Nederland berust hoogstwaarschijnlijk op een vermelding van CREMERS (1928). Deze vroeg in 1928 de burgemeester van Schinveld om navraag te doen naar het vroegere voorkomen van wolven in zijn gemeente. De burgemeester schreef terug: "volgens ingewonnen inlichtingen bij oude personen hier vroeger wel wolven in strenge winters in de bossen geweest zijn, volgens eenigen in 1845, maar van 1869 is ons niets bekend". Hieruit blijkt niets van een geschoten wolf in 1845! Ook een onderzoek in het gemeentearchief van Schinveld leverde hierover geen gegevens op. Het verschijnen van één of meerdere wolven in Schinveld rond het midden van de vorige eeuw zou toch tot enige opschudding hebben moeten leiden. Een negentiende-eeuws document hiervan werd tot op heden niet gevonden. Enige twijfel over de juistheid van de Schinveldse wolvenmelding lijkt daarom op zijn plaats.

Het is goed mogelijk dat ook in het midden van de negentiende eeuw nog sporadisch wolven voorkwamen in Limburg. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de toelichting bij een ontwerp voor een nieuwe jachtwet in 1852: "Het is waar, dat die roofdieren zich in onze bossen in eenige jaren niet hebben vertoond; maar de mogelijkheid daarvoor bestaat, en er zijn nog niet vele jaren verlopen, dat ze bijna elke winter zich in de bossen onder Groesbeek en het Neder-Rhijnsche Wald ophielden, terwijl dit ook in het hertogdom Limburg niet onder de onmogelijkheden moet worden geacht" (ADJUNCT-HOUTVESTER, 1852). Ook de opmerking van ROMBOUITS (1875) over de wolf wijst op incidentele zwervers: "In ons land wordt hij nog enkele malen gezien gedurende zeer strenge winters".

GROFWILD

Van het wilde zwijn (fig. 7) in Limburg zijn weinig meldingen van vóór 1750 bekend. Op 27 september 1738 werd een persoon uit Aken in Maastricht aangehouden, omdat hij een valse verklaring had afgelegd en in het bezit was van een wild zwijn.¹⁸⁾ Uit de tweede helft van de achttiende eeuw zijn enkele gegevens over wilde zwijnen in Limburg voorhanden. Wilde varkens vertoonden zich in die tijd in het Land van Montfort.¹⁹⁾ In het Ma-

Tabel 1. De laatst signaleerde wolven in streken rondom Limburg.

jaar	streek	bron
1804	Zuidoost-Brabant	CUNEN, 1939
1822	Groesbeek	VAN DE POLL, 1886
1835	Dülken (Kempen-Krefeld)	BROCHER, 1954
1838	Reichswald	MENZEL, 1967
1860	Eupen	GIELEN, 1976
1870	Herbeaufay (Baraque Michel)	GIELEN, 1976
1890	Monschau (Noordeifel)	SCHWINDT, 1984

lensbosch ('Maelis Bosch') bij Vaals werd nog wel eens een enkel exemplaar, afkomstig uit zuidelijker gelegen bossen, waargenomen (ca. 1771 twee stuks; ca. 1781 één stuk).²⁰⁾ Ook in het oostelijk deel van het Rijk van Nijmegen kwamen aan het einde van de achttiende eeuw nog zwijnen voor (PELZERS, 1987). De graaf van Schaesberg schoot in 1815 een wild varken, waarschijnlijk in zijn Wankummer jachtveld, gelegen vlak over de grens bij Venlo.²¹⁾

Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw werd het wilde zwijn in Limburg vaker waargenomen. Reeën zijn in Limburg waarschijnlijk in de zeventiende of achttiende eeuw als standwild uitgeroeid (PELZERS & DE RIJK, 1988). Wel kwam de soort in de tweede helft van de achttiende eeuw nog voor in het oostelijk deel van het Rijk van Nijmegen (PELZERS, 1987). Een reebok werd in 1840 geschoten in het jachtveld van de graaf van Hoensbroek in de 'gemeente' Afferden.²²⁾ In de domeinbossen bij Vaals zag men rond 1824 af en toe grofwild, waarschijnlijk reeën (PELZERS & DE RIJK, 1988). Reeën werden in Limburg pas omstreeks het midden van de negentiende eeuw weer standwild.

Meldingen van edelherten in Limburg vóór 1850 zijn niet gevonden. De rood- en reewildstand in bosrijke streken, zoals het Reichswald en de Eifel,

was matig tot gering in de tweede helft van de achttiende eeuw (SCHWINDT, 1984).²³⁾ Herten kwamen in die tijd wel voor in het oostelijk deel van het Rijk van Nijmegen (PELZERS, 1987).

SUMMARY

MAMMALS IN THE DUTCH PROVINCE OF LIMBURG BEFORE 1850

The distribution of some mammals in Limburg (the Netherlands) is described for the period before 1850. Hares and rabbits were commonly spread. Big game species, as red deer, roe deer and wild boar, were rare, specially in the first half of the nineteenth century. Wolf, red fox, polecat and weasel were wide spread. Wolves became rare in the beginning of the nineteenth century. At the middle of the nineteenth century their extinction was completed.

NOTEN

¹⁾ De meeste gegevens in dit artikel zijn afkomstig uit het houtvestersarchief, dat aanwezig is in het Rijksarchief Limburg te Maastricht: R.A.L., Provinciaal Archief (P.A.), 12404-12434. Er wordt daarom in de verdere tekst slechts bij uitzondering nog naar het houtvestersarchief verwezen.

²⁾ Volgens een ambtelijke notitie uit 1816 (3 oktober 1816, R.A.L., P.A. 12405) behoorden tot het Vijfde Jachtdistrict de, op de linker Maasoever gelegen, plaatsen: graafschap Vroenhoven, Vlijtingen, Zepperen, Hoepertingen, Veulen, Groot-Loon, Rutten, Koninksem, Nederhem, Mechelen, Sluizen en de, op de rechter Maasoever gelegen, plaatsen: Gulpen, Vaals, Schaesberg, Heerlen, Klimmen, Valkenburg, Voerendaal, Oud-Valken-

Figuur 7. Kop van wild zwijn. Tekening van de Haarlemmer Wijbrand Hendriks (1744-1831). Foto: Teylers Museum, Haarlem.

WAARSCHOUWINGE.

Lzoo niet tegenstaande alle voorgaande Ordonnantien ende Verbotten tegen het onbehoorlyk Jagen, zig nogtans verscheide Persoonen nog verstouten op de Jagt en Loer-Jagt te gaan, waar door zoo wel het jonge als het oude Wild binnen deez Landen geruïneert is, en nog meer zoude staan te worden; ZOO IS 't dat, omme daarinne, zoo veel mogelyk, te verzien, van wegens den ondergeschreven *Lieutenant Hoog Droffard deezes Lands van Valkenburg*, wel scherplyk geïnterdiceert word aan alle ende een ygelyk die zulks aangaan mag, zig t'onderwinden in den voorn. Lande van Valkenburg, Partage van HAAR HOOG MOGENDE, te Jagen of te doen Jagen, Schieten of Vliegen, op de verbeurte van twintig Goud-Guldens, promptelyk executabel, tegens alle ende een ygelyk, die contrarie deez Ordonnantie zal bevonden worden, zig tot het Jagen verstout te hebben, boven de Verbeurte van de Roers, Honden en ander Jagt-getuig dat by hem zal bevonden worden, mitsgaders tien Goud-Guldens voor yder Haas, Patrys, Conyn, of ander Wild, dat mogte geschoten hebben.

Wordende meede aan alle ende een yder, die eenige Honden houden ende los laten lopen, geordonneert, dezelve geduerende den tyd van de gellote Jagt, te weten van den eersten January tot den 15 September, niet los te laten lopen, zonder geknuppelt te wezen, met een knuppel ten minsten anderhalve voet lang en twee duim dik, naar de groote ende magt van de Honden, zulks dat die niet magtig zyn aan eenig Wild schade te doen, op Pæne van drie Goud-Guldens voor yder Hond t'elkens te verbeuren, van gelyke meede promptelyk executabel, tegens alle en een yder Contraventeurs: Lastende ende Authoriseerende alle ende een yder van d'ordinaire Geregts, Veld ende Jagt-Bodens, neffens andere Opzienders van de Jagt, omme alle Contraventeurs van deez Ordonnantie aan te houden ende aan te brengen, zullende de Aanbrengers op haaren Eed geloove gegeven worden. Ende om dezelve te beter aan te moedigen, tot het dragen van goede zorge, dat deez Ordonnantie wel en naar behooren geëxecuteert werde, zoo zal den Aanbrenger hebben een derde deel der Boetens ende Amendens. Ende op dat niemand hier af ignorantie en kome te pretendeeren, zoo zal deez alomme, daar het behoord, afgekondigt ende geaffigeert worden. Aldus gedaan den 15ten 1775.

H. J. Sgronow

Figuur 8. Waarschuwing uit 1775 door de "Lieutenant Hoog Drossaard" van Valkenburg tegen ongeoorloofde jacht en het los laten lopen van honden. De aangekondigde boetes logen er niet om; bovendien werd de "aanbrenger" van overtreders "een derde deel der Boetens ende Amendens" toe gezegd.

Archief Schepensbank Heerlen 237.

burg, Schin op Geul, Strucht, Margraten, Meerssen, Amby, Berg, Houthem, Hulsberg, Schimmert, Beek, Ulestraten, Geulle, Iltten, Bunde, Borgharen, Maastricht, Heer en Keer, Cadier, Bemelen, Eijsden, Oost, Mesch, Obbicht en Papenhoven, Ohé en Laak, Stevensweert, Venlo, Montfort, St. Odiliënberg en de overige gemeenten van het Land van Montfort. Onder de overige gemeenten van het Land van Montfort vielen Roosteren, Echt, Linne, Maasbracht, Posterholt, Vlodrop, Belfeld en Beesel (Nuyens, 1982). Hoewel in de ambtelijke notitie Nieuwstad en Nieuwenhagen niet worden genoemd, behoorden ook deze plaatsen tot het Vijfde Jachtdistrict (Nuyens, 1982). Het waren vóór 1795 immers Generaliteitsdoorden. Vreemd lijkt de vermelding van Mesch in de notitie; deze plaats werd echter omstreeks 1816 als Generaliteitsgemeente gezien (Nuyens, 1956). In 1828 werden de gemeenten Breust, Oost en Eijsden opgeheven en uit dit grondgebied de nieuwe gemeenten St. Geertruid en Eijsden gevormd (Nuyens, 1956). Het is niet uitgesloten dat de men St. Geertruid tot het Vijfde Jachtdistrict rekende. De territoriale begrenzing van het district is waarschijnlijk aanvechtbaar.

3) Er zijn ook rechtbankvonnissen voorhanden, waarin verdachten wel worden veroordeeld op grond van een overtreding van de Jachtwet van 1814. Bijvoorbeeld de notabelen van de jachtpartij in Beesel (zie tekst) kregen van de rechtbank op 10 mei 1830 te horen dat de Jachtwet van 1814 wel degelijk gold in deze gemeente. De kwestie van de geldigheid van de Nederlandse Jachtwet in het Vijfde Jachtdistrict wordt hier slechts aangestipt i.v.m. het wildbeheer. Daarmee is de complexiteit van het probleem niet uitgelegd. Binnen dit kader kan er niet verder op worden ingegaan.

4) Verslag van de Handelingen der Staten-Generaal, 1840-1841: vel 48, blz. 189, 31ste Vergadering - 15 mei 1841.

5) R.A.L., Archief Rentambt en Drostambt Montfort 34bb.

6) R.A.L., Archief Familie van Moorsel 258.

7) R.A.L., Archief Familie van Hees V9.

8) R.A.L., Archief Heerlijkheid Meerlo-Tienray 4.

9) R.A.L., Archief Kasteel Borgharen 224.

10) R.A.L., Archief Familie van Moorsel 258.

11) R.A.L., Archief Klooster Sint Elisabethsdal te Nunhem 327.

12) R.A.L., Archief Familie Scheres d'Olné 397.

13) Gemeentearchief Vaals 3003.

14) G.A. Vaals 3003.

R.A.L., P.A. 12406, 12408, 12409, 12415, 12419, 12426.

15) G.A. Vaals 3003.

R.A.L., P.A. 942, 12406, 12409.

16) R.A.L., P.A. 1373. Verbalen van de Gouverneur.

17) G.A. Vaals 3003.

R.A.L., P.A. 12419.

18) De Maasgouw, 2 (62): 243; maart 1880.

19) R.A.L., Archief Rentambt en Drostambt Montfort 34bb.

20) R.A.L., Landen van Overmaas 9647.

21) Kreisarchiv Viersen (Kempen, BRD), Archief Graaf van Schaesberg J 1/2.

22) Gemeentearchief Nijmegen 800.

23) Staatsarchiv Düsseldorf, Acta Kleve-Kammer 2832.

LITERATUUR

ADJUNCT-HOUTVESTER, 1852. Proeve van een ontwerp van wet op de uitoefening van het regt van jagt en visscherij in het Koninkrijk der Nederlanden. Arnhem.

ANONYMUS, 1898. Eenige bijzonderheden over Helden (Wolven te Helden in 1732 en 1734). Maasgouw 20: 88.

BOSCH, J.H.W., 1974. Bijdrage tot de geschiedenis van Schinveld. Sittard.

BROCHER, J., 1954. Die letzte Wolfsjagd im Grenzgebiet unseres Kreises. Heimatbuch des Grenzkreises Kempen-Krefeld 1954: 50.

CREMERS, J., 1928. Beredeneerde voorlopige lijst der in het wild voorkomende zoogdieren. Natuurhistorisch Maandblad 17: 128-129.

CUNEN, J., 1939. Wolven in Noord-Brabant. Taxandria 46: 27-32.

DROESEN, W.J. 1927. De gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg en hunne ontginnigen. Roermond.

GERAEDTS, G., 1981. Is angst voor wolven terecht? Maasgouw 100: 194-204.

GERAEDTS, G., 1983. De bestrijding van wolven in het departement van de Nedemaas. Maasgouw

102: 114-128.

GIELEN, V., 1976. Das Kreuz der Verlobten. Venn und Wald erzählen. Eupen.

JANSEN DE LIMPENS, K.J.Th., 1965. Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond. Werken Oud-Vaderlands Recht no. 20.

MENZEL, K., 1967. Möglichkeiten der Wildhege und Jagd in einem geordneten Forstbetrieb dargestellt an einem Großversuch im Klever Reichswald. Dissertation universiteit Göttingen.

NUYENS, E.M.Th.W., 1956. De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot aan haar uiteenvallen in 1839. Proefschrift, Nijmegen.

NUYENS, E.M.Th.W., 1982. Inventaris der archieven van het Provinciaal Bestuur in Limburg 1814-1913. Maastricht.

PELZERS, E., 1987. Grofwild in het Rijk van Nijmegen. De Nederlandse Jager 92: 637-639.

PELZERS, E & J.H. DE RIJK, 1988. De geschiedenis van de ree in Nederland. Natura 85: 8-12.

PELZERS, E., J.H. DE RIJK & J.B.M. THISSEN, 1986. De verspreiding van haarwild in Limburg in de tweede helft van de negentiende eeuw. Natuurhistorisch Maandblad 75: 192-196.

POUL, W. VAN DE, 1886. Wolven en wolvenjachten in Gelderland. Geldersche Volks-almanak 1886: 192-200.

ROMBOUTS, J.E., 1875. Beginselen der dijkunde, met aanwijzingen der gewichtigste voortbrengselen uit het dierenrijk. Haarlem.

RIJK, J.H. DE, 1985. Wolven in Nederland: een samenvatting van de historische gegevens. Huid & Haar 4: 73-84.

RIJK, J.H. DE, 1988. De geschiedenis van het konijn *Oryctolagus cuniculus* L. in Nederland. Lutra (in druk).

SCHRIJNEMAKERS, A., 1988. Wolvenplag Midden-Limburg in de Franse Tijd. Jaarboek Heemkundevereniging Roerstreek 1988. 20: 126-142.

SCHWINDT, W., 1984. Der Eifelwald im Wandel der Jahrhunderte. Düren.

SMIT, J.W.P.A., 1911. Het Brabantse Jachtrecht vóór de regering van Karel den Stouten. Amsterdam.

VOERT, H.G., TER, 1949. Wolven te Horst in de 18e eeuw. Maasgouw 68: 91-92.

IJSSEING, M.A. & A. SCHEYGROND, 1943. De zoogdieren van Nederland. Zutphen.